

PARYŽIAUS LIETUVIŲ DRAUGIJA „ZELMUO“ IR JOS BIBLIOTEKA

V. ABRAMAVICIUS

XIX a. pabaigoje pažangūs žmonės Lietuvoje, kovodami už demokratinės ir socialinės laisvės, steigė draugijas, organizacijas, platino politinę literatūrą, kūrė bibliotekas. Pažangių organizacijų bibliotekos gyvavo mūsų krašte dažniausiai sunkiomis pagrindžio sąlygomis. Jų fondų sudėtis, darbas ir vaidmuo pažangiųjų jėgų augime — dėkingas objektas kultūros istorijos tyrinėtojiui. Prasminga būtų panagrinėti taip pat ir kai kurių XIX a. Lietuvos politinių emigrantų organizacijų Prancūzijoje, Sveicarijoje, Anglijoje ir kitose šalyse veiklą ir jų bibliotekų rinkinių pobūdį.

Taigi, mums čia ir rūpi atskleisti keletą 1886—1915 m. Paryžiaus lietuvių draugijos „Zelmuo“ ir jos bibliotekos gyvavimo faktų, pasemtų iš to laikotarpio šaltinių.

Po 1831 m. sukilimo emigravusių iš Lietuvos sukilėlių būrys buvo įsteigęs Paryžiuje vadinamąją „Lietuviškų ir rusiškų žemių draugystę“. Jos nariai rinko duomenis, liečiančius sukilimo pralaimėjimo priežastis, istorinę ir statistinę medžiagą apie Lietuvą. Draugijos narių dauguma buvo bajorai, kurie tarpusavyje labai retai kada kalbėdavosi gimtąja lietuvių kalba, nors kai kurie, pasiilgę tėviškės ir prisiminę savo liaudį, mėgindavo net rašyti jai skirtus kūrinius. Jų tarpe buvo pažangus lietuvių poetas Kiprijonas Nezabitauskis (Zabitis), palikęs savo „Eitavimo lietuviško“ ir kitų liaudžiai skirtų kūrinių rankraščius. Buvo ir daugiau asmenų, bandžiusių kurti lietuvių kalba (jie vertė A. Mickevičiaus „Piligrimystės knygas“ ir kt.), tačiau savarankiškos veiklos, nepriklausomos nuo lenkų emigrantų, atrodo, nebuvo išvystę. Vėliau kai kurie emigrantai, vertindami tos pirmosios savo organizacijos reikšmę, vis dėlto teigė, esą jau ji bandžiusi „praminti taką į atskirą lietuvišką politišką būvį“¹.

Vystantis Lietuvoje kapitalistiniams gamybiniams santykiams, prasidėjo lietuvių nacionalinis judėjimas, kuris darė poveikį ir 1863 metų sukilimo dalyviams emigrantams, iš gimtojo krašto išvykusiems į Prancūziją. Aktyvesni Lietuvos emigracijos atstovai Prancūzijoje įsiliejo ir į internacionalinį judėjimą (vienas iš tokių buvo, pavyzdžiui, Žemaitijos sukilėlis valstietis Adomas Bitis, kovojęs 1871 m. Paryžiaus komunos barikadose).

Zinios iš gimtojo krašto skatino politinius emigrantus susitikinėti su savo tėvynainiais — tokiais pačiais emigrantais, pasidalyti mintimis ir naujienomis. Tomis aplinkybėmis vėl buvo iškilęs draugijos steigimo klausimas. Emigrantai stengėsi bent „apsigyventi arčiau savo tautiečių“,

¹ Atsiliepimas lietuviškos draugystės „Zelmuo“ Paryžiuje. Tilžė. 1902, p. 10.

tuose pačiuose namuose, toje pačioje gatvėje, sudarydami tokiu būdu lyg atskirą kvartalą, kurį vadino „Lietuva“². Lietuvių emigrantų tarpe Paryžiuje pasižymėjo iniciatyva, veiklumu bei išradingumu poetas Mikalojus Akelaitis. Dar 1870 metų vasarą M. Akelaitis, J. A. Medekša, S. Niebiastas ir J. Tokaževičius buvo nutarę leisti Paryžiuje Lietuvos politinių emigrantų laikraštį trimis (lenkų, lietuvių ir ukrainiečių) kalbomis. Vienas to laikraščio numeris, pavadintas „Zmowa — Kuopos susitarimas — Hromadzki zhowor“, buvo išleistas Ciuriche 1870 m. liepos 15 d. Pavadintas — trimis kalbomis, bet turinys — tik lenkų kalba³.

„Kuopos susitarimas“ skelbė „reikalą susitarti prieš vidaus priešus ir prieš viską, kas krašto viduje ugdo ir palaiko kieno nors viešpatavimą“⁴. Savo programą laikraštis nusakė taip: „Atmetame ir smerkiame visokias institucijas, kuriomis remiasi dabartinė visuomeninė santvarka, kadangi ji atneša nelaisvę, tamsumą ir skurdą milijonams. Tuo būdu turime prieš akis ginkluotą liaudies sukilimą prieš tuos, kurie tą santvarką sąmoningai gina; turime prieš akis revoliuciją“⁵. Toliau „Kuopos susitarimas“ kalba apie „fiesos ir teisingumo“ reikalavimų realizavimą, apie tai, kad tam realizavimui būtina „vidinė medžiaga“ yra išlikusi „papročiuose, tradicijose ir charakteryje tų visuomenės sluoksnių, kurie Lenkijoje iki šiol niekad savo gyvenimu negalėjo gyventi. Ir tai, — sako laikraštis, — yra mūsų socializmas“⁶.

Tai yra, be abejo, narodnikinis revoliucijos ir socializmo supratimas, neturįs nieko bendra su mokslinio socializmo pagrindais. Tačiau jis įdomus kaip kai kurių aktyvesnių 1863 m. Lietuvos sukilėlių emigrantų pasaulėžiūros vystymosi dokumentas.

Tolesnį „Kuopos susitarimo“ leidimą sutrukdė, greičiausiai, Prancūzijos—Prūsijos karas.

Pradžioje, netrukus po to, kai buvo numalšintas 1863 m. sukilimas, kai kurie Lietuvos emigrantai Prancūzijoje priklausė kartu su lenkais vienai „Lenkų tautos sąjungai“ („Związek Narodowy Polski“). Ilgainiui lietuviai sudarė atskirą grupę, kuri nuo 1886 m. Mikalojaus Akelaičio iniciatyva ruošė dirvą savarankiškai „Paryžiaus lietuvių draugystei „Zelmuo““ įsteigti⁷. Pradžioje „Zelmuo“ kurį laiką „prigulėjo prie lenkiško „Zvionzko“ kaip lietuviška draugystė“ ir turėjo tikslą „kartu su lenkais demokratais kariauti prieš konservatyvišką partiją, priešingą lietuvių tautiskam judėjimui“⁸. Nuo 1896 m. „Zelmuo“ atsiskyrė nuo lenkų demokratų ir pasiskelbė kaip visai nepriklausoma „Paryžiaus lietuvių draugystė“.

Kyla klausimas, kokia buvo „Zelmens“ programa? Sprendžiant iš „statuto“, draugijos tikslas buvo „suvienyti bendram darbui išblaškytus Prancūzijoje lietuivius, kad išsaugotų gimtąją kalbą ir visuomenę“⁹. Draugijos veikla vystėsi „sąjungoje su lenkų demokratais“. Narių galėjo būti kiekvienas lietuvis arba lenkas, arba rusas — lietuvių bičiulis, pripažįstas draugijos programą. Nors programoje pasigendama aiškiai suformuluotų draugijos ideologinių pozicijų, vis dėlto „demokratų“ ir „bičiulystės“ (su kitų tautybių vienminčiais) sąvokų akcentavimas, mūsų manymu, ir atspindi draugijos internacionalinį pobūdį. Iš kandidatų į narius buvo rei-

² Atsiliepimas lietuviškos draugystės „Zelmuo“ Paryžiuje, p. 10.

³ Zr. to laikraščio faksimilę leidinyje: Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. Т. III. М., 1958, с. 1015.

⁴ Ten pat, p. 1016.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat. Be to, žr. kn.: Ziugžda J. Antanas Mackevičius Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951, p. 48.

⁷ Zr. Atsiliepimas lietuviškos draugystės „Zelmuo“ Paryžiuje, p. 11.

⁸ Ten pat, p. 4.

⁹ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 64, vien. 110, l. 1.

kalaujama dviejų narių rekomendacijų. Svarbus draugijos uždavinys buvo teikti nariams pagalbą, moralinę ir materialinę paramą ligos bei kitų nelaimių atvejais. Lėšas draugija rinko iš nario mokesčio (50 santimų per mėnesį). Studentai buvo atleisti nuo mokesčio. Nariais galėjo būti emigrantai ir jų palikuonys, gyvenę ne tik Prancūzijoje, bet ir kitose Vakarų Europos valstybėse. Nariai, gyvenusieji už Paryžiaus ribų, buvo atleisti nuo privalomos pareigos kartą per mėnesį dalyvauti visuotiniame susirinkime. Draugijos valdyba (iždininkas ir sekretorius) buvo renkami kas metai¹⁰.

Draugija savo programoje rašė, kad ji turi teisę rinkti kultūros vertybes, leisti knygas, steigti ir plėsti biblioteką. Šia kryptimi draugija ir stengėsi veikti.

Nuo XIX a. pabaigos aktyviausi „Želmens“ draugijos nariai buvo Geršinskių šeima.

Henrikas Geršinskis (1848—1930), kilęs, atrodo, nuo Panevėžio, 1863 m. dalyvavo Z. Sierakausko sukilėlių būriuose. Emigravęs į Prancūziją, baigė mediciną ir iki mirties vertėsi gydytojo praktika. Geršinskis nuo 1868 m. drauge su kitais emigrantais lietuviais (A. Bitis, J. A. Medekša, M. Jokūbauskas, J. Bužinskis, K. Bukauskas ir kt.), priklausė Valerijono Vrublevskio vadovaujamai „Susivienijimo“ („Zjednoczenie“) draugijai, ir nuo to laiko jo santykiai su V. Vrublevskiu beveik nenutrūkdavo¹¹. 1870 m., vykstant Prancūzijos—Prūsijos karui, Geršinskis tarnavo kariuomenėje, o Paryžiaus komunos metu perėjo nacionalinės gvardijos pusėn ir teikė medicininę pagalbą sužeistiems komunarams. Tuo metu jis susitiko ir susidraugavo su sanitarė Marija Bukauskaite, taip pat panevėžietę, kurią vedė. (M. Geršinskienė, būdama dar visai jaunutė, 1863 m. dalyvavo sukilime, su savo seserimi Izabele buvo suimta ir vienerius metus išbuvo Daugpilio kalėjime, iš kurio ją pavyko pabėgti į Prancūziją.) Geršinskiai buvo V. Vrublevskio ideologiniai vienminčiai ir kovos draugai. Demokratinę dvasia jie išauklėjo savo dvi dukras — dailininkes — ir sūnų Stanislovą Geršinskį — meno istoriką ir vieną pirmųjų Valerijono Vrublevskio biografų (mirė 1911 m. Alžyre)¹². Geršinskių namuose Vrublevskis gyveno ir buvo laikomas jų šeimos nariu. Šitie namai (Urvilio miestelyje, netoli Paryžiaus) buvo daugelio lietuvių politinių emigrantų susitikimo vieta.

Be Geršinskių šeimos, „Želmens“ draugijos nariais buvo Stokholme gyvenusio žinomo bukinisto Henriko Bukausko (Bukovskio, M. Geršinskienės tėvo) šeima. H. Bukauskas, buvęs sukilėlis (iš Panevėžio apylinkių), emigravęs į užsienį, priklausė lenkų nacionalinio muziejaus Rapersvilyje (netoli Ciuricho) steigėjų iniciatyvinei grupei. Surinkęs turtingą dokumentų kolekciją, liečiančią XIX a. politinius sąjūdžius ir kultūros vystymąsi Lietuvoje, ją padovanojo tam muziejui¹³.

Draugijos narių tarpe buvo įvairių pažiūrų žmonių. Kokiais vingiais vystėsi kai kurių „Želmens“ draugijos narių pasaulėžiūra, pakanka priminti 1863 m. Jono Stanevičiaus (Pisarskio) vadovaujamo sukilėlių dalinio Žemaitijoje dalyvį Vladą Dembskį (1831—1913), kuris, iš kunigų luomo Lietuvoje patekęs į emigracijos sūkurį Paryžiuje, perėjo į revoliucinių demokratų stovyklą, išvertė į lietuvių kalbą F. Lamenės „Knygas teisy-

¹⁰ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 64, vien. 110, l. 1—2.

¹¹ Plačiau apie tai žr. kn.: Abramavičius V. Valerijonas Vrublevskis. V., 1958, p. 67—102.

¹² Žr. [Stanislaw] G [erszyński]. Jenerał Walery Wróblewski. Paryž. 1900, s. 1—8 z portretem.

¹³ Žr. Chwałewik E. Zbiory polskie, wydanie drugie. T. II, Warszawa, 1926, s. 142.

bių¹⁴, parašė eilę kovingų brošiūrų, pavyzdžiui „Imtynės varguolių su bagočiais“¹⁵, ir pagaliau, nuvykęs už Atlanto, į Ameriką, dirbo „Lietuvių laisvamanių draugijos“ valdybos sekretoriumi. Pakilęs iki revoliucionieriaus-internacionalisto, Dembskis savo raštais šaukė lietuvių tautą kovoti „už liuosybę ir tautų draugystę“, ragino darbo žmones kovoti su klasiniu priešu. Jis savo knygoje „Iš kur kyla melai žmonijoje“ ragino darbininkus net ir „už milijonus neparduoti“ savo balso „ant urėdo žmogui, kuris nepriguli prie darbininkiškos socialistiškos unijos“¹⁶. V. Dembskis, kaip ir kiti „Želmens“ draugijos nariai, palaikė artimus ryšius su lenkų rašytoju demokratu J. Kraševskiu, kurio spaustuovėje Drezdene spausdino savo lietuviškas knygas.

„Želmens“ draugijos sekretoriumi 1896—1902 m. laikotarpiu buvo iš Krinčino miestelio (netoli Pasvalio) kilęs dailininkas Pranas Žitkevičius. Studijuodamas dailę Paryžiuje, jis buvo susidraugavęs su meno istoriku S. Geršinskiu, o 1898—1900 m. gyveno Ciuriche ir „pasizymėjo guvumu tarp lietuvių studentų“¹⁷. Tirpstant emigrantų — sukilimo dalyvių — gretoms, jaunimui, kuris augo daugiau aušrininkų ir varpininkų poveikyje, „Želmens“ draugijos simpatijos kitataučių (ypač lenkų ir rusų) atžvilgiu darėsi vis mažiau priimtinos. Kai kurie dešinieji buržuaziniai nacionalistai iš aušrininkų bei varpininkų stovyklos, laikydami save, kaip jie patys sakė, „geresniaisiais lietuviais“¹⁸, išvystė šmeižto kampaniją prieš „Želmens“ draugiją už jos narių draugiškus ryšius su lenkais ir rusais, už internacionalines simpatijas. Tačiau pagrindinė tos kampanijos prieš „Želmens“ draugijos narius priežastis buvo ta, kad kai kurie jos nariai, ypač 1863 metų sukilimo dalyviai, nepritarė varpininkų siekiams vykdyti susitaikėlišką, carinės santvarkos rėmuose, bendradarbiavimo su dvarininkais ir buržuazija politiką. Varpininkai, panašiai, kaip lenkų vadinamieji „organiško darbo laikotarpio pozityvistai“, skelbė, kad tik „per mokslą, per apšvietimą proto, per techniką, prekybą, pramonę užtikrinsime materiolišką būvį tėvynės ir į tą materiolišką būvį žiūrėta kaip į kuo galingiausią ginklą prieš visus užpuolimus prieš“¹⁹.

Lenkų pozityvistų „organiško darbo“ lozungo poveikyje Vincas Kudirka 1889 m. Varšuvoje sukurtos draugijos „Lietuva“ įstatuose, kaip yra žinoma, išdėstė pagrindinius varpininkų siekimus. R. Šarmaičio apibrėžimu, „šiuose įstatuose mes turime reikalo su įprastiniais liberaliniais siekimais, įvykdomais carinės santvarkos rėmuose, be caro valdžios nuvertimo“²⁰. Reikia čia pabrėžti, kad prieš lenkų pozityvistų reakcinį lozungą „pirmasis balsą buvo pakėlęs“ Valerijonas Vrublevskis dar 1869 metais²¹. Jis smerkė pozityvistų siekimus atstatyti Lenkiją vadinaamojo „organiško darbo“ keliu, pabrėždamas, kad tokiais lozungais pozityvistai išduoda kovos dėl Lenkijos nepriklausomybės idėją. Pozityvistai

¹⁴ Kniŕgos Tejsibiuŕ — prancuziskaj per Kunegą Lammeną surasztytos o lietu-wiskaj izsgulditos per Błodisława Dębskia Kunegą Żemajcziu Wiskupistes, Paryżiuje, Spaustuwe J. I. Kraszauskia, 1870.

¹⁵ Dembskis V. Imtynės varguolių su bagočiais, 1900. Be to, žr. kn.: Ar vys-kupas Valančius (Volančiauskas) nebuvo Viliugiu lietuvsystės? Nupiešė V. Dembskis. Išleista kaštais susivenijimo lietuvių laisvamanių. Chicago, 1901.

¹⁶ Vladislavas Dembskis, jo gyvenimas, raštai ir darbai (Niujorkas, 1916), p. 113.

¹⁷ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Fon-das 64, vien. 110, l. 3.

¹⁸ Atsiliepimas lietuviškos draugystės „Želmuo“ Paryžiuje, p. 16.

¹⁹ Ten pat, p. 18.

²⁰ Šarmaitis R. Kai kurie XIX amžiaus antrosios pusės lietuvių nacionali išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai. V., 1953, p. 14.

²¹ Zr. Jan Baculewski, Janina Kulczycka. Historiografia polskiego pozytywizmu. Wrocław, 1951, s. 37.

tuo būdu „stoja į sąjungą su reakcingiausia Europos valstybe, su carine patvaldyste, kurios santvarkos rėmuose randa sau galimybę gyventi“²².

Sios Valerijono Vrublevskio pažiūros, kaip matome, išliko gyvos „Želmens“ draugijos narių tarpe, ir tai buvo jų ideologinis pranašumas, pa-lyginus su varpininkais.

Sprendžiant iš „Želmens“ draugijos valdybos sekretoriaus Prano Žitkevičiaus išdėstytų minčių, jos narių dauguma buvo tos nuomonės, kad lietuvių liaudies išsivadavimas „iš svetimųjų ir savųjų jungo“ įmanomas, ne prisitaikėliškai bendradarbiaujant su engėjais, bet kovojant prieš juos, remiant revoliuciją. Žitkevičius tuomet tvirtino, jog „užtenka paviršutinės peržvalgos įvairių apsiereiškimų žmonių minties, idant pastebėti, į kurią pusę pradeda pūsti vėjai, kokia dvasia kursto žmoniją“²³. Jo nuomone, net „nereikia visai aukštos intuicijos, idant atspėti, kur ta naujoji pakreipa veda“²⁴. Artėjant „socializmo gadynėi“, „Želmens“ draugijos nariai matė proletariato klasės augančią jėgą: „Aplink save girdime nuolat žodžius — darbininkai, streikai, revoliucija...“ Toliau „Želmens“ draugijos valdybos sekretorius pabrėžia, jog revoliucijos mintis „apsėmė jau ir lietuvišką inteligentiją“, ypač šviesiausią jos dalį, kuri neatsiribojo nuo augančių pasaulio proletariato jėgų, o suprato bendradarbiavimo ir draugystės su kitų tautybių vienminčiais reikšmę ir „eina išvien“ su internacionaliniu revoliuciniu judėjimu²⁵.

Nors varpininkai nepagrįstai kritikavo „Želmens“ draugijos narių „broliaivimąsi“ su lenkais ir rusais ir vadino juos „žemesnės rūšies“ lietuviais, želmininkai atidžiai sekdamo kiekvieną „Varpe“ paskelbtą pažangesnę mintį. Jie iš „Varpo“ atrinktus vertingesnius straipsnius aptardavo draugijos narių susirinkimuose. Antai 1901 m., minint 1863 metų sukilimo sukaktį, buvo aptartas kai kurių „Ūkininko“ ir „Naujienu“ numerių turinys, taip pat išnagrinėtas „Varpo“ 1901 m. 11 numerio vedamasis straipsnis. Ryšium su tuo „Želmens“ draugija rašė: „Nuo širdies sveikiname tokį apsiereiškimą lietuviškoje visuomenėje ir tvirtiname kartu su „Varpu“, kad tik su ginklu rankose mes iškariausime sau prigulinčias mums tiesas“²⁶. (Retinta autoriaus. — V. A.)

„Želmens“ draugijos nariai ir dabar liaudį laikė pagrindiniu jėgos šaltiniu, kuris nulems jų tėvynės ateitį. Prisimindami praeities kovas, sukilėliai gėrėjosi liaudimi: „Mūsų sodiečiai kuo šauniau mušėsi, kuo ilgiaus laikėsi ant lauko karės, nors tada neturėjo gangreit tokio tautiško supratimo. Taigi, galima tikėti, kad rytoj, įgiję meilę tėvynės, griebsis su dar didesniu ūmu už ginklo“²⁷.

Paryžiaus lietuvių draugija „Zelmuo“ XIX a. pabaigoje palaikė ryšius su Vilniuje veikusia Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), gaudavo lietuvių ir lenkų kalbomis nelegaliai jos leistus laikraščius ir kitą literatūrą. Draugija palaikė ryšius taip pat su Mintaujos bei Šiaulių gimnazijų jaunimu. Iš jos veiklos Prancūzijoje minėtinas išleistas „Lietuvių kalbos vadovėlis“. Be to, draugija ruošėsi išleisti „Lietuvos istoriją“, parašytą tuomet „vienintelio pažangaus lenkų 1863 metų sukilimo istoriko“²⁸ Boleslavo Limanovskio. Veikalas jau buvo išverstas į lietuvių

²² Jan Baculewski, Janina Kulczycka. Historiografia polskiego po zytywizmu, s. 37.

²³ Atsiliepiamas lietuviškos draugystės „Zelmuo“ Paryžiuje, p. 17.

²⁴ Ten pat, p. 18.

²⁵ Zr. ten pat.

²⁶ Ten pat, p. 18—19.

²⁷ Ten pat, p. 20.

²⁸ Mieczysław Kąty. Polsko-rosyjskie stosunki rewolucyjne doby powstania styczniowego w swietle historiografii. — „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego“, Warszawa, 1956, Nr. 2 (15), s. 190.

kalbą, bet kai buvo sužinota, kad Lietuvoje jau yra išleista Simono Daukanto parašyta istorija, teko atsisakyti jį išleisti.

Draugija turėjo savo biblioteką. Apie bibliotekos įkūrimą tikslių duomenų pasigendama. Iš inventorinio sąrašo²⁹, sudaryto XIX a. pabaigoje, matyti, kad „Zelmens“ draugijos bibliotekoje buvo 215 knygų pavadinimų ir turtingi įvairių periodinių leidinių komplektai (13 pavadinimų, bent apie 30 metų komplektų laikraščių ir žurnalų). Įsidėmėtini ypač šie periodinių leidinių rinkiniai lietuvių kalba:

„Aušra“ — 1883—1886 m. komplektai;

„Sviesa“ — 1887 m. Tilžėje leisto laikraščio Nr. 5 ir kiti nepažymėti numeriai;

„Naujos žinios“ — 1889 m. Ragainėje leisto laikraščio Nr. 2 ir 3.

„Vienybė lietuvininkų“ — 1887—1898 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose leisto laikraščio vienuolikos metų komplektai;

„Lietuva“ — Jungtinėse Amerikos Valstijose leisto laikraščio (Chicago) 1897—1898 m. komplektai;

„Saulė“ — Jungtinėse Amerikos Valstijose leisto laikraščio 1896 m. komplektas;

„Tėvynės sargas“ — Tilžėje leisto žurnalo 1896 ir 1897 m. kai kurie numeriai;

„Tėvynė“ — Jungtinėse Amerikos Valstijose leisto laikraščio 1896—1898 m. komplektai;

„Varpas“ — 1897—1898 m. komplektai; čia taip pat ir to žurnalo priedai: „Okininkas“ bei „Naujienos“ — 1897—1898 m. komplektai;

„Dirva“ — 1898 m. laikraščio komplektas;

„Rytas“ — nuo 1896 m. Vorterburge leisto laikraščio 1898 m. komplektas ir kt.

Minėtini dar „Robotnik litewski“ („Lietuvos darbininkas“), 1896—1898 m. komplektai, o taip pat „Ślusarz Wileński“ („Vilniaus šaltkalvis“) 1896 m. Paryžiuje išleisto laikraščio reti numeriai.

Knygų tarpe buvo Karlo Markso ir Fridricho Engelso veikalų (lenkų kalba išleistų Londone ir Paryžiuje); V. Libknechto „Vardan teisybės“ — Londono (1896 m.) leidinys lietuvių kalba; „Programos Lietuviškos socialdemokratų partijos“ — 1896 m. leidinys lietuvių kalba; Cezario de Pacpe brošiūra „Apie žemės suvisuomeninimą“ lietuvių kalba; keliolika kitų retų leidinių, nušviečiančių įvairių sukilimų (1794, 1831, 1863 m.) Lietuvoje istoriją. Bibliotekos inventoriniame sąrašė užfiksuoti ir grožiniai kūriniai lietuvių kalba, kaip antai: A. Gužučio (Fromo) drama „Ponas ir muzikai“, išleista Vilniuje 1864 m.; Vinco Kudirkos lietuviškos dainos „Kanklės“, išleistos Tilžėje 1895 m.; Antano Strazdo „Giesmės svietiškas ir švintas“ (antrasis Juozapo Miglovaros sudarytas leidimas) Tilžėje 1884 m.; J. Kraševskio giesmė Lietuvos praeities temomis „Vitolio rauda“ (A. Vištelio išversta į lietuvių kalbą) 1896 m.; „Birutės“ draugijos leidinėlis „Priešaušris“, išleistas Krokovoje 1896 m., ir kiti leidiniai.

Turinio atžvilgiu „Zelmens“ draugijos bibliotekos specifiką sudarė daugiausia žodynai, gramatikos, tiksliųjų mokslų vadovėliai, politinio pobūdžio raštai ir brošiūros, žemės ūkio mokslų populiarizacijos knygos ir grožinė literatūra. Iš lietuvių autorių išsiskiria: M. Akelaitis, F. Kuršaitis, M. Miežinis, J. Sliupas, J. Basanavičius, V. Kudirka, A. Strazdas, J. Adomaitis-Sernas, Maironis, A. Fromas-Gužutis, Petras Neris, J. Lapiņas, M. Jankus, V. Dembskis. Iš lenkų autorių galima paminėti A. Mickevičių, J. Lelevelį, J. Kraševskį, B. Limanovskį.

²⁹ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 64, vien. 110, l. 4—12.

Iš bibliotekos bendrojo 228 pavadinimų skaičiaus lietuvių kalba yra 74 pavadinimai. Kitos knygos — latvių, lenkų, rusų, prancūzų ir anglų kalbomis.

Išidėmetinas palyginti didelis lietuviškų knygų ir periodinių leidinių nuošimtis — 74 pavadinimai. Tuomet pačioje Lietuvoje retai kuri biblioteka galėjo pasigirti tokiu lietuviškų leidinių kiekiu.

Antai 1904 m. Siauliuose įsteigta Šiaulių visuomenės biblioteka, 1914 m. duomenimis, turėjusi 8500 knygų fondą, — lietuvių kalba teturėjo vos 61 knygą³⁰.

Išlikęs „Zelmens“ draugijos bibliotekos inventorinis sąrašas yra be parašo ir be datos. Kai kurios žymės leidžia spėti, kad jis sudarytas apie 1899 metus. Jame yra aštuonios grafos: eilės numeris, autorius, veikalo pavadinimas, tomai, leidimo metai, leidimo vieta, knygos dydis (in folio, in 4°, 8° ir t. t.), pastabos. Grafų pavadinimai užrašyti lenkų kalba. Rašto ypatybės, rodo, kad sąrašą sudarė moteris. Autorių pavardės ir knygų pavadinimai įrašyti kvalifikuotai, originalų kalbomis. Iš rašysenos galima spręsti, jog bibliotekininkė (pati Marija Geršinskienė, o gal ir kuri nors iš jos dukrų dailininkių), rašiusi ir sudarinėjusi šį sąrašą, be lietuvių ir lenkų kalbų, mokėjo dar bent prancūzų ir anglų. Pastangos perteikti rusiškų knygų antraštes, tiksliai nupiešiant spausdintų raidžių formą (atseit, „bibliotekine rašysena“), rodo, kad silpniausiai bibliotekininkė mokėjo rusų kalbą.

Pirmajame inventorinio sąrašo puslapyje yra gerai išlikęs apvalus antspaudas lietuvių kalba: „Paryžiaus lietuvių draugystė „Zelmuo““.

Be knygų ir periodikos komplektų, sąrašė sužymėti taip pat įvairūs smulkūs spaudiniai: atsišaukimai, lapeliai, afišos. Tačiau nei jų kiekis, nei laikotarpis nenurodyti.

Kadangi sąrašas nebaigtas ir, atrodo, lyg trūksta tolesnių lapų, galima spėti, jog jis neatspindi viso draugijos bibliotekos turto. Kai kurie priedai, surašyti ant atskiro lapelio, rodo, kad jų galėjo būti ir daugiau. Bibliotekos fondas galėjo būti bent dvigubai didesnis, negu kad pažymėta išlikusiame inventoriniame sąrašė, nes, kaip yra žinoma, draugijos biblioteka dar gyvavo 1914 m. (iki pirmojo pasaulinio karo).

Pradžioje „Zelmens“ draugijos biblioteka atskirų patalpų neturėjo. Draugija nuomojo kambarį lenkų demokratų sąjungos skaitykloje (Czytelnia polska), kurios nuolatinis lankytojas buvo ir Valerijonas Vrublevskis³¹. Vėliau, kai draugijos „Zelmuo“ išdininku buvo išrinkta Marija Geršinskienė, draugijos biblioteka „su staliuku laikraščiams padėti“ buvo perkelta į Geršinskių namus Urvilyje. LSDP archyvaro Alfonso Moravskio, kuris pats ne kartą naudojosi tos bibliotekos rinkiniais ir Geršinskių namų svetingumu, duomenimis, „draugijos biblioteka faktiškai buvo Geršinskio nuosavybė“³².

Henrikas Geršinskis savo pažiūromis neperžengė utopinio socializmo ribų, tačiau buvo karštas savo tėvynės patriotas, kuriam liaudies ateitis buvo aukščiausias tikslas. Jo domėjimasis lietuvių liaudies ateitimi ryškiausiai matomas dar 1897 m. išleistoje knygelėje „Dėl lenkų-lietuvių klausimo“, kurioje autorius rašė: „1863—1864 metai Lietuvoje vėl parodė, su koku užsidegimu ir pasiukojimu žemaičių-lietuvių liaudis persiėmė sukilimo reikalu. Ištisi būriai susidarydavo iš valstiečių ir jų sūnų buvo vadovaujami. Užtenka paminėti Dėkvį iš Panevėžio, Lukašiūną iš Ukmergės, Gugį iš Raseinių ir pagaliau Puidoką bei Bitį iš Šiaulių.

³⁰ Naudužas J. Šiaulių miesto bibliotekos seniau ir dabar. — „Bibliotekų darbas“, K., 1962, Nr. 3, p. 18—19.

³¹ Zr. Bolesław Limanowski. Szermierze Wolności. Kraków, 1911, s. 272.

³² LTSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 64, vien. 110, l. 3.

Paskutinįjį pažinojome emigracijoje su kitais. Deja, mirė dar jaunas būdamas“ [žuvo Paryžiaus Komunos barikadose (?)]. Toliau Geršinskis, pliekdamas Lietuvos bajorų išsigimimą, nori kalbėti „ne apie tokius lietuvius“. Jis turi galvoje „tik lietuvių liaudį, ugdančią savo gražią senąją kalbą, kuria žavisi žymiausi filologai“, giria lietuvių liaudies kovos valią, nes ji, liaudis, „be dvarininkų ir bajorų globos atgauna savo nacionalinę sąmonę“, leidžia savo pažangią spaudą užsieny ir kuria ateitį, „sudaro visai atskirą nacionalinę grupę, augančią savo skaičiumi ir reikalaujančią priklausomų jai teisių į gyvenimą“³³.

Kaip vystėsi tolesnė draugijos bibliotekos veikla pirmaisiais XX a. metais ir vėliau, tikslesnių duomenų, deja, pasigendama. Atrodo, kad bibliotekos fondas nespārčiai, bet kas metai vis didėjo, ir iki pirmojo pasaulinio karo pradžios ji vaidino, ypač savo veiklos pradiniu laikotarpiu, gana rimtą vaidmenį lietuvių emigrantų-demokratų kultūriniame gyvenime.

Draugijos bibliotekos reikšmę paryškina dar ir tas faktas, kad kai kurie jos rinkiniai (ypač lietuviškos knygos ir periodinių leidinių komplektai) buvo panaudoti 1900 m. Paryžiuje suorganizuotoje Pirmojoje pasaulinėje lietuviškoje parodoje.

Pasikeitus politinėms sąlygoms Lietuvoje, ypač po 1905—1907 m. revoliucijos, Paryžiaus lietuvių draugijos aktyvumas silpnėjo. Ilgainiui draugijos veikla visai apmirė. Išmirus Geršinskui šeimos palikuoniams, nustojo gyvavusi ir jų globojama biblioteka. Bibliotekos rinkinių likimas nežinomas.

Baigiant reikia pabrėžti, kad Paryžiaus lietuvių draugijos „Želmuo“ narių tarpe buvo, kaip minėjome, įvairių pažiūrų žmonių. Dauguma jų, ištikimi 1863 m. sukilime pradėtoms revoliucinėms kovos tradicijoms, stengėsi emigracijoje idėjiškai augti, vystyti savo pasaulėžiūrą demokratine kryptimi. Želmininkai aktyviai dalyvavo emigrantų politiniame gyvenime, rėmė kovą už lietuvių kalbos lygiateisiškumą, bendradarbiavo su kitų tautybių vienminčiais. Jie savo draugijos bibliotekoje, be kitų leidinių, komplektavo pasaulinio proletariato vadų K. Markso ir F. Engelso raštus ir neabejotinai juos skaitė. Tačiau savo pažiūromis želmininkai daugiausia nepakilo aukščiau smulkiaburžuazinio utopinio socializmo lygio. Ieškodami ryšių su savo krašto liaudimi, jie neįvertino ir, tur būt, nesu-prato marksistinio mokslo reikšmės, nepastebėjo Rusijoje tuomet jau augančios naujo tipo partijos (RSDDP) vadovaujančio vaidmens, nesu-vokė, kad vien tik proletariato klasinės kovos pergalė galutinai išspręs ir lietuvių tautos likimą.

Tačiau teigiamas želmininkų vaidmuo buvo tas, kad jie aiškiai pasisakė prieš lietuvių buržuazinį nacionalizmą. Želmininkai pasmerkė varpininkų taikstymąsi su carizmu, priimdami tik tas jų mintis, kuriose vyravo demokratinės tendencijos, kur aiškiai buvo kalbama apie revoliucinės ginkluotos kovos prieš patvaldystę neišvengiamumą.

Želmininkų veiklos rezultatai labai kuklūs. Bet ir tai, ką jie nuveikė, prisidėjo prie demokratinės minties plitimo lietuvių tautoje. Čia ir bus želmininkų pagrindinis teigiamas vaidmuo lietuvių pažangiosios visuomeninės minties ir kultūros vystymosi istorijoje.

³³ Dr. Henryk Gierszyński. W kwestyi polsko-litewskiej. Chicago, 1897, s. 4—11.

ЛИТОВСКОЕ ОБЩЕСТВО В ПАРИЖЕ «ЖЕЛМУО» И ЕГО БИБЛИОТЕКА

В. АБРАМАВИЧЮС

Резюме

Идея организовать литовское общество во Франции первоначально возникла среди политических эмигрантов — участников восстания 1831 года, принадлежавших к обществу польской эмиграции из «литовских и русских земель». Но члены этого общества — литовцы самостоятельной деятельности все же не развернули. Неудача восстания 1863 года породила новую эмиграцию. Во Францию, Англию, Швейцарию прибыла новая волна эмигрантов, среди которых не мало из Литвы, особенно крестьян — участников восстания. В начале политические эмигранты литовцы принадлежали к польским эмигрантским организациям («Польский национальный союз»), но с 1886 г. начинает развивать свою деятельность «Литовское общество в Париже «Желмуо»». Одним из основоположников его был поэт Микалоюс Акелайтис. Еще в 1870 г. М. Акелайтис принимал участие в издании эмигрантского политического органа на польском, литовском и украинском языках, озаглавленного «Змова—Куопос суситаримас—громадзки зговор», первый номер которого был издан в Цюрихе 15 июля 1870 г. (на польском языке).

С 1896 г. «Желмуо» отделилось от польских демократов как совершенно самостоятельная организация. Активной деятельностью в этом обществе проявила себя особенно семья Гершинских. Генрикас Гершинскис (1848—1930), участник восстания 1863 года, врач, с супругой Марией Букаускайте — тоже участницей восстания в Литве, сыном Станиславом Гершинским — искусствоведом и биографом генерала Парижской Коммуны Валерия Врублевского, проживал в местечке Урваль около Парижа. Его дом был местом встреч большинства литовских политических эмигрантов. В доме Гершинских, как член их семьи, провел восемь последних лет своей жизни В. Врублевский (1836—1908).

По статуту, общество «Желмуо» стремилось «объединить для совместной работы рассеянных во Франции (и за ее пределами) литовцев, чтобы сохранить родной язык и общество». Его деятельность развивалась «в союзе с польскими демократами». Членом мог стать не только литовец, но также поляк или русский — приятель литовцев, политический эмигрант и его потомки. Важной функцией общества было стремление материально поддержать своих членов в случае болезни или иной беды и просвещать путем распространения литературы — книг, периодических изданий, листовок и пр.

Среди членов общества были представители разных мировоззрений, но преобладал дух подлинно демократический. Судя по выводам секретаря правления общества «Желмуо» в 1902—1907 гг. Пранаса Житкевичюса, большинство членов возможность освобождения литовского народа из под царского ига видело не в сотрудничестве со «своими и чужими угнетателями народа», а в революционной борьбе против них. Общество «Желмуо» в конце XIX века поддерживало связь с действовавшей в Вильнюсе Литовской социал-демократической партией (ЛСДП), получало ее издания, имело контакты также с литовской молодежью, обучавшейся в гимназиях городов Минтауя и Шяуляй. «Желмуо» стремилось развернуть и издательскую деятельность. Оно издало «Учебник литовского языка», готовилось издать «Историю Литвы». Но и в этой области больших результатов не было достигнуто.

С целью повышения культурного и политического уровня своих членов общество «Желмуо» проводило чтения, критические обзоры, оценку актуальных книг и статей.

Общество «Желмуо» имело свою библиотеку, насчитывавшую в конце XIX века 228 названий — книг и комплектов периодических изданий на литовском, латышском, русском, польском, французском и английском языках, среди них — 74 названия на литовском языке, что составляет весьма большой процент литературы на родном языке. Особенно обращает на себя внимание тот факт, что среди книг были парижские и лондонские издания сочинений основоположников научного социализма — Карла Маркса и Фридриха Энгельса.

Основное содержание библиотеки составляли словари, грамматики, учебники по точным наукам, сочинения и брошюры общественно-политического содержания, научно-популярные сельскохозяйственные книги и художественная литература. Особенно богато для того времени были представлены комплекты литовских периодических изданий, уже тогда ставших большой библиографической редкостью. Собрания библиотеки общества были использованы в качестве экспонатов в 1900 г. на Первой литовской всемирной выставке в Париже.

В статье дается краткая характеристика мировоззрения некоторых более активных членов общества, подчеркивается их убеждение в том, что литовский народ найдет путь к вольной жизни и процветанию среди других свободных народов.

После революции 1905—1907 гг. изменились политические условия в Литве. Парижское общество «Желмуо» постепенно потеряло свою первоначальную активность и значение.

Статья основана на рукописных источниках и исторической литературе вопроса.
